

Мир Мухаммад ибн Саййид Бурхониддин Ховандшоҳ ибн Камо луддин Махмуд ал-Балхий — Мирхонд Ўрта аср тарих фанининг кўринган намояндаларидан биридир. Ота-боболари бухоролик бўлиб фикх илмида замонасининг етук олимлари сифатида машхур Улардан Махмуд ибн Ахмад ал-Махбубий (вафоти — тах. 1300) фикх илмида пешкадам олим бўлганлиги учун «тож аш-шариъа» (шариат тожи) номи билан ном чиқарган ва Шаркнинг машхур фикх олими Саййид Бурхониддин Маргинонийнинг «Хидоя» асарига «Викоя ур-ривоят фи масоил ул-Хидоя» («Хидоя масалаларини химоя килувчи ривоятлар») номли шарх ёзган. Убайдуллоҳ ибн Масъуд ал-Махбубий (вафоти — 1346) «тож аш-шариъа соний» (иккинчи шариат тожи) номи билан танилган ва «Шарх ул-викоя», «Ан-нихоя мухтасар ул-викоя» номли машхур китоблар ёзиб қолдирган. Мирхонднинг отаси Саййид Бурхониддин Ховандшоҳ ҳам ўз даврининг билимдон кишиларидан бўлиб, Темурийлар ҳукмронлиги даврида Балхга келиб қолган ва ўша ерда вафот этган.

Мирхонд 1433 йили Балхда тугилган бўлса-да, умрининг деярли куп қисмини Хиротда ўтказди. Унинг ҳаёти ва илмий фаолиятига оид маълумотлар жуда кам бўлишига қарамай, набираси Хондамир «Хулосат ул-ахбор» китобида бобоси ҳақида қуйидагиларни ёзади: «Падарпаноҳ жаноб амир Хованд Мухаммад йигитлик чоғларида турли илмларни таҳсил этиш ва нафис фазилатларни қамолига етказиш йўлида тиришқоклик ва зўр меҳнат қилди... қиска вақт ичида билимдонликда замон фозилларининг пешқадами бўлиб олди. У (кўпроқ) тарих илмини қасб қилди ва жаҳон аҳолини ҳамда осори атикаларини таҳқиқ қилишга қиринди. Олижаноб хотирани тез фурсат ичида бу фанни эгаллашдан фориғ қилди, аммо феълу атвори маишат аҳди билан қўшилишга йўл бермади, завқу шавққа берилмади... Дарс бериш ва амру маърифатга иштиёқ унинг равшан хотирида асло кўринмади. Аммо (бу хол)... орзу ва омонликнинг қиблагоҳи, яъни олижаноб Султон (Хусайн) ҳазратлари яқин дўсти (Амир Алишер Навоий)нинг ҳузурларига боргунича ва унинг ҳар турли навозиш, марҳамат, илтифот ҳамда муруватларини топмагунларича давом этди».

Хондамирнинг яна бир маълумотига қараганда, Навоий Мирхондни ўзининг «Ихлосия» хонақосидан бир хужра ажратиб берган ва ундан бир тарихий асар ёзиб беришни илтимос қилган. Мирхонд бу асарни қиска вақт ичида ёзиб тамомлаган, сўнг умрининг охирида, тахминан бир йил Гозиргоҳда истикомат қилган. 1497 йилнинг баҳорида оғир касалликка чалиниб, 1498 йилнинг 22 июн куни оламдан ўтган. Навоийнинг кўрсатмаси ва хомийлиги билан Мирхонд яратган асарнинг номи «Равзат

ус-сафо фи сийрат ул-анбиё ва-л-мулук ва-л-хула-фм.» («Пайгамбарлар, подшоҳлар ва халифаларнинг таржимаи холи хақида жаннат боғи») бўлиб, ундан дунёнинг «яратилиши»дан то 1523 йилга қадар Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида бўлиб ўтган ижтимоий-сиёсий воқеалар кенг баён этилган.

Равзат ус-сафо» муқаддима, хотима ва жуғрофик кўшимчадан ташкил топган. Асар етти жилддан иборат:

- 1) Дунёнинг «яратилиши»дан, то Сосоний Яздигард III (632—651) давригача ўтган тарихий воқеалар;
- 2) Муҳаммад пайгамбар ва биринчи тўрт халифа даврида бўлиб ўтган воқеалар;
- 3) Ўн икки имом тарихи, Умавия ва Аббосия халифалари;
- 4) Аббосийлар билан замондош бўлган сулолалар (асосан, Эрон, Марказий Осиё ва Хиндистонда);
- 5) Мўғуллар, Чингизхон, унинг авлоди, Эрон ва баъзи кўшни мамлакатларда мўғуллар ҳамда улардан кейин Темур давригача мавжуд бўлган сулолалар;
- 6) Амир Темур ва унинг замонидан, то Султон Абу Саъид ўлимигача (1469) бўлиб ўтган воқеалар;
- 7) Султон Хусайн Бойқаро ва унинг фарзандларининг тарихи (1523 йилгача).

Хондамирнинг таъкидлашича, ушбу асар бизга маълум бўлган ҳолда Мирхонд томонидан тугатилмаган. Унинг еттинчи жилдининг матни, шубҳасиз, Хондамирнинг каламига мансуб. Бу фикрни тасдиқлайдиган қуйидаги маълумотларга эътибор бериш қифоя: Хондамир «Маъосир ул-мулук» ва «Хулосат ул-ахбор»нинг хотимасида Мирхондга тўхталиб, Темур тарихига оид қозғалган туширилган ҳар хил материалларга эга бўлмаганлиги учун, ўз асарини тугата олмаган ва агар фурсат топилса, (Хондамир) бобоси асарини тугатишга йўл топган; асарда баён этилган тарих то 1523 йилгача етказилган, ваҳоланки, Мирхонд 1498 йили вафот этган; еттинчи жилднинг матни Хондамирнинг «Хабиб ус-сияр»ини III жилд 3 қисмининг иккинчи ярми билан деярли бир хил.

«Равзат ус-сафо»нинг «жуғрофик кўшимчаси» эса Мирхонд ва Хондамир томонидан амалга оширилган. Унда турли «ажойиботлар», баъзи денгизлар, дарёлар, муҳим шаҳарларнинг қисқача таърифи баён этилган. Асар устида олиб борилган охириги тахрир ҳам Хондамир томонидан бажарилган.

Асарнинг I—VI жиддлари бир-бирига боғлиқ бўлиб, мустақил ахамиятга эга эмас. Унинг сўнгги қисми, хусусан, VII жилди оригинал бўлиб, XV асрнинг иккинчи ярми тарихини ўрганишда катта ахамит касб этади.

«Равзат ус-сафо»нинг қўлёзма нусхалари кўпгина жаҳон кутубхоналарида сақланган бўлиб, асар матни Бомбей (1845, 1848, 1864), Техрон (1853-1857, 1954) ва Лакхнав (1874, 1883, 1891)да чоп қилинган. Асардан айрим парчалар рус, француз, инглиз ҳамда немис тилларида кўп бора нашр этилган. Асарнинг эски ўзбек тилига ўгирилган нусхалари ҳам мавжуд.